

ОСНОВНІ ТИПОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО РОМАНТИЗМУ

Автор статті аналізує проблему розвитку українського романтизму як частини світового, визначає основні риси романтичної поезії в період її становлення.

Історико-філологічна наука давно розпалася на історію, літературознавство, лінгвістику і в своїй цілості існує тільки в східній та класичній філології. Є, однак, проблеми і в новітній (посткласичній) західній, зокрема слов'янській, філології, які вимагають цілісного історико-філософського підходу. До них належить проблема взаємозв'язку історичної епохи, її літературного стилю і мови, яка цей стиль утілює. Розглядаємо цю проблему на прикладі українського романтизму в його протиставленні реалізму.

Говорячи про романтизм, мають на оці передусім романтизм, сказати б, класичного зразка, а саме: літературний стиль, що охопив усі європейські літератури загалом десь між 1815-1848 роками. Однак у літературах головно Західної Європи в другій половині XVIII ст. існував також преромантизм. Явний неоромантизм на зламі XIX-XX ст. здобув утілення в низці вужчих течій – модернізму, символізму, імажинізму – і конкретно в творчості частини українських письменників (це пізній І. Франко, М. Коцюбинський, Леся Українка, О. Олесь і молодий П. Тичина). Безперечно, типологічно близькі аналоги має романтизм і в давніші періоди історії літератури. Так, своєрідним романтизмом щодо попереднього Відродження (у XVI ст.) і пізнішого класицизму (у XVII-ім) було бароко XVII ст. Певну подібність романтизму до бароко відзначає, зокрема, Д. Чижевський. Що ж до найдавнішого часу, то тут, біля джерел європейських літератур, типологічну подібність стосовно романтизму виявляє християнська література XI-XIV і дальших століть на протигау античної літератури дохристиянської доби.

Романтизм - один із найбільш розроблених і самодостатніх напрямів в українській культурі минулого. Завдяки великій кількості літературних творів художню систему українського романтизму, мабуть, вибудувати найлегше. Серед багатьох тем є такі, які властиві не всім романтикам. Наприклад, тема пророка чи тема демона є здобутком всього кількох з них. Це не випадковість, адже піднятися до високості пророка - то, власне, переродитися у напівбога, що недосяжне для багатьох. Найбільш вдалий опис такого перетворення подав Д. Овсяніко-Куликовський: "Людина була духовно сліпою й глухою, зараз вона стала прозірливою й чутливою; вона була грішною і суєтною, тепер вона - ідеал моральної чистоти і носій високого ладу душі, недосяжного для простих смертних. Це - радикальне і всебічне перетворення душі, рід психічної революції, після якої людина стає невпізнанною" [2:320]. Не кожна людина здатна на подвиг такого переродження, тому воно було й лишається привілеєм геніальних і сміливих натур. Ми не можемо й не повинні чекати подібних духовних злетів від кожного письменника-романтика, бо цього не потребує навіть природа людського мислення. Знаменним є сам факт розвитку теми пророка в межах українського романтизму, який свідчить про ейдологічну вичерпність верхнього ряду тематичних абстрагувань, адже вище за пророка - лише Бог, художнє оперування яким неприпустиме, оскільки тоді література втрачає ознаки літературності" і набуває натомість рис теології. Тож теми пророцтва й демонізму складають верхній ряд тематичної романтичної ієрархії.

Більшість же письменників-романтиків обмежили свою творчість (звичайно, не навмисне, а з причини індивідуальної духовної загадковості) всього кількома антиномічними парами тем, хоча досягли віртуозності у їх малюванні. Найчастіше це теми коханого, вигнанця, сироти, козака. Ці теми детально розроблені у всіх можливих параметрах. Але існує група тем, які уславили своїх творців, не переважаючи кількісно, не будучи поширеними серед літератури того часу. До них належать теми пророка, дурня, провісника, юродивого, демона, демона покараного, волхва, перевертня. Немає жодного значення, скільки творів належить до кожної з тем, а лише факт їх присутності. Художня система українського романтизму значно ширша, ніж художня система кожного окремого письменника. Навіть геній Шевченка не здатен був відтворити її всю [5:56].

Отже, романтизм будь-якого, у тім числі найширшого, гатунку і, зокрема той, про який ідеться, тобто пов'язаний із XIX-XX ст. – дитя зламної, переходової епохи. Вже нічого не можна навчитися в епохи, що минула, і тим більше нічого в тієї, що надходить, бо вона щойно народжується. Тож від письменника-романтика вимагається зовсім інше, ніж од письменника реаліста. Письменник-реаліст намагається вивчити життя, яким воно є, і це пильно описати. Письменник-романтик прагне навчити, яким життя має бути, і це вільно оспівати. І тому письменник-реаліст зображує, як правило, типових дійових осіб у типових обставинах. А письменник-романтик тяжіє до змалювання виняткових героїв у виняткових обставинах. Письменник-реаліст – сумлінний спостерігач і дослідник-аналітик. Письменник-романтик – талановитий візіонер і ясновидець. Письменник-реаліст – обдарований, часом геніальний, оповідач. Письменник-романтик – владний вождь і натхненний пророк. І тому часом, спостерігаючи те саме явище, вони зовсім по-різному його бачать і зовсім по-різному його зображують.

До того ж, теорія суперечностей становила частину естетики романтизму і вилилась у вироблені лаконічні формули, як от: "Утверждение и отрицание суть противоположности. Совмещение противоположностей в одном действии мышления есть противоречие" [2:322]. Образи-антагоністи й образи-антиподи не є суто романтичним здобутком, а властивістю художніх систем взагалі і запорукою їх розвитку. На цій підставі маємо говорити про антагоністичні та антиномічні пари тем, як про одну з умов розвитку художності на тематичному рівні. Антиномічні теми виникають внаслідок несхожого розв'язання однієї спільної проблеми на одному рівні тематичних узагальнень; тобто залежать від наслідків зіткнення конкретної форми пророцтва з дійсними обставинами життя поета; від способу становлення божественного (чи демонічного) в його вданих матеріальних фор-

мах. Антагоністичні теми пов'язані між собою суперечністю масштабу сутнісного. Основний антагонізм романтичного світобачення полягає у відчутті протистояння божественного - демонічному. Безперечно, почерпнутого з Християнства.

Письменник-романтик прагне, щоб його голос якнайбільшою мірою почув читач чи слухач його творів, бо насамперед відчуває себе і є пророком, речником нових істин, щоб розмова з читачем найглибше на читача вплинула, його розворушила, митець прагне схвилювати й переконати чи то як полум'яний промовець-проповідник, чи то як близький інтимний друг. Через це в романтичній літературі часто вдаються до таких форм, що найдієвіше виконують подібну роль.

До визначальних особливостей романтизму як літературного стилю належить і мова. Мова романтика напружена, емоційна, схвилювана. Навіть прозі притаманний великий ступінь поетизації, що відчувається насамперед у підкресленому ритмі. Письменник-реаліст ритм своєї прози намагається якнайбільше приховати, надаючи йому ледь відчутної відмінності від розмовної мови, романтик же, навпаки, ритм прози робить відчутнішим – аж до надання ритму віршового.

Мотиви смерті, могили, загибелі в українському романтизмі - це зовсім не презентація небуття, бо останнє дорівнює абсолютному зникненню із сфери одухотвореного буття - ангільяції. За християнським же віровченням смерть не є остаточним зникненням, адже безсмертна душа людська, душа природи, вічним є світовий дух. Душа може залишати тлінне тіло, а не світ, не буття. Тільки у випадку продажі душі дияволу смерть стає абсолютною. Буття безсмертне до того моменту, поки живе ідея Бога, воно навіть здатне перемогти небуття, якщо останнє буде переможене в людських спрямуваннях, тобто Християнство залишає людині право на свідому корекцію світової рівноваги.

Стиль мислення в категоріях взаємовиключаючої єдності правомірно пов'язують з ім'ям Ф. Шеллінга. Адже він проголосив подвійність і полярність універсальними принципами розвитку природи і особистості. Шеллінг побачив світ як сонмище суперечностей і в основу будь-якої дії і людського вчинку поклав зіткнення суперечностей або їх химерне співіснування за принципом тотожності. Філософія тотожності Шеллінга побудована на ствердженні закономірної об'єктивної істинності догматизму й нігілізму, життя і смерті, добра і зла: "Але добро мусить бути піднятим з тьми до актуальності, щоб жити в неминучій єдності з Богом: зло ж мусить бути віддалене від добра, щоб навіки бути скинутим у небуття. Бо кінцева мета творіння полягає в тому, щоб те, що для себе не могло б бути, було б для себе, будучи піднесеним до здійснення з п'єтми як незалежної від Бога основи. Звідси необхідність народження і смерті. Бог віддає ідеї, які були в ньому позбавлені самостійного життя, самоті і несутнісному, щоб, викликані звідти до життя, вони знову були б в ньому як незалежно існуючі" [4:639].

Поетизація мови в прозі та її особлива піднесеність у поезії вимагає й відповідних, урочисто-піднесених слів. Романтик звертається до мови попередніх епох, оскільки саме архаїчна лексика як лексика незвичайна і водночас старовинно-традиційна надає мові урочисто-піднесеного й поетичного характеру. Поряд із старовинними словами подібний же ефект створюють і старовинні форми.

З другого боку, романтизм, прагнучи до якнайтіснішого, інтимного зв'язку з читачем, не цурається й мови народно розмовної. Отож романтик звертається до цілої гами слів і форм. Відтак у романтичному стилі спостерігаємо своєрідний сплав слів і форм урочисто-піднесених і розмовно-інтимних.

Романтизм щедро черпав із криниці народної поезії і до цього джерела, безперечно, звертатиметься ще не раз. Особливо характерні ці впливи в початковий період його розвитку. В українському романтизмі, з огляду на відносно пізній і повільніший розвиток літератури, подібна фольклорність стилю збереглася довше. Зустрічається в творах Костомарова, Забіли, Петренка, Гребінки тощо.

Такі у найголовніших рисах епохи, що породжують романтизм (і – ширше – близькі до нього стильові літературні прямування), романтизм як літературний стиль, що відповідає на потреби цих епох, а також мова, що в ній цей стиль втілюється. Як свідчить вивчення у взаємному пов'язанні цих трьох граней – "епоха – стиль – мова", всі вони органічно й природно впливають одне з одного. Звичайно, запропонована спроба їх пов'язати дала змогу розглянута це лише в найзагальніших рисах.

Матеріал надійшов до редакції 19.03.2004 р.

1. Дмитриев А. Романтизм и Просвещение - борьба или взаимодействие // Вопросы литературы. - 1972. - №10. - С.117-130.
2. Зарубежная литература XIX века: Романтизм: Хрестоматия историко-литературных материалов: Учеб. пособие / Сост.: А.С. Дмитриев, Б.И. Колесников, Н.Н. Новикова. - М.: Высшая школа, 1990. – 367 с.
3. Зеров М. Лекції з історії української літератури. Видання Канадського інституту українських студій. Мозаїка, 1977. – 150 с.
4. Литературные манифесты западноевропейских романтиков / Под ред. А.С. Дмитриева. - М.: Изд-во МГУ, 1980. – С. 639-645.
5. Наєнко М.К. Романтичний епос. Ефект романтизму і українська література. -К.: Просвіта, 2000.
6. Наливайко, Скрекотень, - Наливайко Д.С. Скрекотень В.І. Українська література XVI-XVIII століть у слов'янському і європейському контексті // Міжнародний з'їзд славістів: Слов'янські літератури. -К., 1983.
7. Наливайко Д. Романтизм как эстетическая система // Вопросы литературы. -1982.-№ II.- С.156-194.

Барабанова Е.А. Основные типологические аспекты развития украинского романтизма

Автор в статье анализирует проблему развития украинского романтизма как части мирового, определяет основные черты романтической поэзии в период её становления.

Barabanova E.A. The Major Typological Aspects in the Development of the Ukrainian Romanticism.

The paper addresses the issue of the development of the Ukrainian Romanticism as a part of the world one and defines the main features of the romantic poetry at the period of its development.